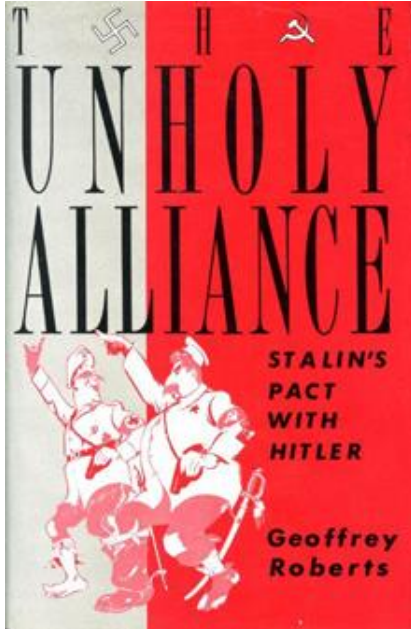

Robin Blick

Ohelig allians: Stalins pakt med Hitler

Recension av Geoffrey Roberts, *Unholy Alliance: Stalin's Pact with Hitler*, IB Tauris, London 1989. Ur tidskriften *Revolutionary History*, årg. 3, n° 4

Till höger: Molotov undertecknar paktens medan von Ribbentrop och Stalin (stående bakom) tittar på. Militären till vänster är marskalk Boris Sjaposnikov

Denna bok är på samma gång både dålig och viktig – tämligen ofta av samma orsaker. Den har utgivits på 50-årsdagen av Stalin-Hitler-pakten, är ett barn av *glasnost* och den första studie i väst, som haft tillgång till tidigare stängda sovjetiska arkiv. Bara detta gör boken värd att läsa, ty som författaren helt riktigt framhåller har en forskning som nästan helt varit hänvisad till icke sovjetisk dokumentation förhindrat försöken att förstå paktens bakgrund, innebörd och funktionssätt. Författaren anser att hans genomgång av nyligen frisläppt sovjetiskt material gjort det möjligt för honom att lösa tidigare osäkerhet och meningsskiljaktigheter om paktens, som till en del berodde på dessa svårigheter. Han kommer med en rad slutsatser som han sammanfattar i början av boken. De som är av särskilt intresse är följande:

1. Stalin undertecknade paktens med Hitler först sedan hans ärliga försök att säkra en antinazistisk allians med borgerliga västdemokratier hade misslyckats.
2. Följaktligen ”fattade inte den sovjetiska regeringen det **definitiva** beslutet att söka efter ett närmande till Tyskland förrän i mitten av augusti 1939”. (sid.5)
3. Stalin undertecknade paktens på grund av att han fruktade ”att Storbritannien och Frankrike skulle överge Sovjetunionen i samband med Tysklands förestående invasion av Polen” (sid. 5)

Innan vi går in på huruvida författaren verkligen, på grundval av tyngden i det material han lägger fram, har belagt dessa påståenden, måste någonting sägas om hans sätt att närma sig ämnet. Borde inte en bok ägnad en så betydelsefull allians sätta in paktens i ett mer allmänt

historiskt perspektiv när det gäller de rysk-tyska relationerna? Det gör den inte, trots deras betydelse inte bara för de båda länderna, utan för Europas historia och rent av världshistorien.

Exempelvis får inte läsaren veta något om tidigare avtal mellan Ryssland och Preussen-Tyskland för att dela upp Polen och mer allmänt, med paktens egna ord, för att skapa ”ömse- sidiga intressesfärer”. Detta är helt klart ett iögonenfallande förbiseende, liksom avsaknaden av varje seriöst försök att ge ett marxistiskt, och framför allt leninistiskt, svar på frågan om de tysk-ryska relationerna. Och det handlar inte om att allt detta material befinner sig i stängda arkiv. Redan 1851 diskuterade marxismens grundare hur ”så mycket som möjligt skulle kunna tas av polackerna i väst och bemanna deras befästningar ... med tyskar under förevänd- ning av försvar, och låta dem koka i sitt eget spad, skicka ut dem i strid, sluka upp deras mark, lura bort dem med löften om Riga och Odessa och, i fall det skulle visa sig möjligt att få ryssarna att röra på sig, liera sig med de senare och tvinga polackerna att ge vika”.¹ Real- politik i rejäla doser!

Kontroverserna kring Lenins exakta relationer med Kaiserns regering under och efter episoden med ”det plomberade tåget” kunde också ha varit värda ett omnämnande.²

I stället inskränker sig Roberts helt och hållet till de rysk-tyska relationerna under sovjeteran. Och även här finns allvarliga förbiseenden.

Det rysk-polska kriget 1920 omnämns bara flyktigt och, vad som är ännu allvarligare, ingen hänvisning görs alls till det hemliga avtal under det kriget som ingicks mellan ledningen för den tyska armén och den sovjetiska regeringen (i första hand Trotskij) om att dela Polen längs den gräns som rått före 1914, en allians som var tänkt inkludera gemensamt agerande mellan Röda arméns trupper, som då var på framryckning, och enheter från den rabiat antikommunis- tiska (men också antipolska) frikår, som illegalt uppehöll sig i Ostpreussen.³ Men eftersom författarens syfte är att framställa Stalin-Hitler-pakten som en blixtpån från en klarblå augusti- himmel 1939 är kanske hans oförmåga att behandla dess tänkbara föregångare begriplig.

Roberts lyckas inte bättre med behandlingen av tysk ”national-bolsjevism”. Med tanke på att dess huvudmål med en allians med Sovjetunionen gentemot de dekadenta liberala plutokra- tierna i väst hade fullbordats genom pakten 1939 skulle man ha kunnat tänka sig att denna exotiska – men ytterst symptomatiska – politiska strömning hade gjort sig förtjänt av något mer än ett enda stycke (sid. 35). Han kunde till exempel ha berättat för oss vad Lenin ansåg om den, eller i varje fall gjort en flyktig hänvisning till Karl Radeks groteska ”Schlagetertal” vid Kominterns plenum i juni 1923. Av de båda väger förstås Lenins kommentar tyngre och är därför, för oss, av större intresse. I december 1920 talade han exempelvis om ”en politisk röra i Tyskland”, då ”tyska svarta hundraden [pro-nazister – RB] sympatiserade med de ryska bolsjevikerna på samma sätt som Spartakistförbundet ...”, med det talande tillägget att denna allians blivit ”basen ... för vår utrikespolitik ...”.⁴ Ett annat tal vid samma tidpunkt (men av förståeliga skäl utelämnat från olika utgåvor av Lenins *Collected Works*) var ännu mer öppen- hjärtigt och talade om ”ett självständigt Polen” som något ”ytterst farligt för Sovjetryssland”.

¹ Engels till Marx, 27 maj 1851, K Marx och F Engels, *Collected Works*, vol. 38, sid. 364. Helt uppenbart inspi- rerad av sin ökända teori om ”kontrarevolutionära nationer” betecknar Engels polackerna som ”en nation det är slut med” till skillnad från inte bara tyskar utan även ryssar, vars rasmässiga dygder var av sådan art att om de blandade sig med dem skulle ”till och med judar kunna få slaviska kindben”. (*Ibid.*, sid. 363-364)

² Se t ex dokument i Zeman, *Germany and the Revolution in Russia*, OUP, 1958, och Pearson, *The Sealed Train*, Macmillan, 1975

³ Om detta och andra former av tidigt sovjetiskt samarbete med nationalistiska krafter i Tyskland, se Adam Westoby och Robin Blick, *Early Soviet Designs on Poland*, i *Survey*, årg. 26, n° 4 (117), hösten 1982.

⁴ V I Lenin, *Collected Works*, Vol. 31, sid. 300 (tal 2 oktober 1920).

Dessutom ”hatar tyskarna Polen och kommer alltid att göra gemensam sak med oss för att strypa Polen ...”⁵

Kanske är det så att författarens tendens att idealisera de första åren av sovjetiskt styre (”diplomati, även av det propagandistiska slag bolsjevikerna tillämpat inledningsvis, hamnade i skuggan av revolutionära strävanden”, sid. 26) delvis förklarar sådana blinda fläckar. Under Kominterns ”tredje period” sågs den sovjetiska ledningen – nu i händerna på Stalin – åter i färd med spekulationer om de eventuella fördelarna med en allians med den tyska chauvinismen, men den här gången i form av osminkad nationalsocialism.⁶ Bara om man ignorerar sådana fakta – och det finns mer att plocka fram – går det att hålla fast vid bokens tes om bakgrunden till Hitler-Stalin-pakten.

Men också inom det område där författaren gör anspråk på specialkunskaper – det nya material som framkommit i Sovjet – skäms hans efterforskningar, ändå den mest intressanta delen av boken, av hans beslutsamhet att, till varje pris, bevisa att pakten påtvingades Stalin genom västmakternas vägran att utmana Hitler. Kort sagt anser Roberts, att vad andra historiker och bedömare sett som signaler till Hitler (framför allt Stalins tal inför kommunistpartiets artonde kongress i mars 1939 och att Stalins judiske utrikesminister Maxim Litvinov sparkades två månader senare) rört sig om allvarliga feltolkningar, och att Stalin in i det sista uppriktigt försökte få till stånd en militär allians med väst mot Hitler innan pakten undertecknades den 23 augusti 1939. Ändå finns alla belägg för att avvisa detta påstående i en enda dokumentsamling från USA:s utrikesdepartement, vilken varit tillgänglig för allmänheten alltsedan den publicerades 1948. Betecknande nog går mycket av Roberts´ bok ut på att försöka minimera endera betydelsen av eller trovärdigheten hos denna dokumentsamling, som efter kriget plockades fram ur det nazistiska utrikesministeriets arkiv.

Det måste sägas att boken, oavsett dess övriga förtjänster, misslyckas kapitalt i dessa bemödanden. Det första dokumentet i samlingen är daterat 17 augusti, men i själva verket hade den avgörande vändningen då redan skett. Redan före Münchenöverenskommelsen hade Stalin, via ett tal av Litvinov inför Nationernas förbund den 23 september 1938, gjort klart att Sovjetunionen ”inte hade några förpliktelser mot Tjeckoslovakien i händelse av att Frankrike skulle ställa sig likgiltigt till en attack mot detta land ...” och att Sovjetunionen följaktligen var ”moraliskt berättigat” att säga upp pakten med de utsatta tjeckerna⁷, något som Stalin förstas omedelbart verkställde, otvivelaktigt till Hitlers stora belåtenhet. Rykten om en tänkbar allians mellan de båda förmenta fienderna uppstod därefter snabbt. Vid en diplomatisk mottagning i Berlin den 12 januari 1939 ägnade Hitler den nye sovjetiske ambassadören Merekalov särskilt vänskaplig uppmärksamhet. På en middag i början av februari hos en tysk industriman diskuterade general Keitel (avrättad efter kriget för grymheter på östfronten) med den sovjetiske militärattachén möjligheterna av ett gemensamt agerande mot Polen.⁸ Hitler informerades omedelbart. Hjulen hade börjat snurra. Därefter följde Stalins tal vid artonde partikongressen i mars, där han anklagade de västallierade för att försöka skapa konflikter mellan Tyskland och Ryssland. Ryssland tänkte inte ”krafsa kastanjerna ur elden” åt någon. Av alla dessa händelser nämner Roberts enbart den sistnämnda – och då bara för att avfärda den som en olivkvist till Hitler. Stalin ”hade få andra utvägar, i händelse av fortsatt tysk fientlighet, än att ansluta sig till målet att skapa en antifascistisk allians ...” (sid. 119). Men som vi kunnat konstatera var den fientligheten i avtagande.

⁵ Westoby och Blick, sid. 124.

⁶ För mer detaljer, se Robert Black (Robin Blick), [Fascism in Germany](#), London, 1975.

⁷ *Soviet Documents on Foreign Policy* (Ed. Jane Degras), Vol. 3, sid. 305, OUP, 1953. Om Stalins likgiltighet för Tjeckoslovakiens öde, se Erich Wollenberg, [The Red Army](#), London, 1940, sid. 284-285.

⁸ A Rossi, *The Russo-German Alliance*, London, 1950, sid. 6.

Hitlers anspråk på Polen, som lett till västliga garantier att slå vakt om landets rådande gränser, innebar att nazisterna löpte risken att hamna i det fruktade tvåfrontskriget, en möjlighet som obevekligt drev Hitler mot att säkra sin östra flygel genom att få Stalin att gå med på en ny delning av Polen. En nazistisk diplomat rapporterade, att han i Stalins tal kunde "urskilja vissa tecken på en ny inriktning". Men trots allt det som följde är inte detta Roberts uppfattning. Ändå skulle Hitler, i ett tal den 1 april, använda samma kodord och avvisa alla önskemål om att "krafsa kastanjerna ur elden" (det var just de ord han använde) genom att utkämpa västs strider med Ryssland. Detta tal spreds sedan till cheferna för de europeiska beskickningarna av Hitlers utrikesminister von Ribbentrop.⁹ Den 12 maj utfärdade Goebbels' propagandaministerium ett direktiv till den tyska pressen om att iaktta fullständig tystnad beträffande relationerna med Sovjetunionen, något som följdes upp med ett nytt direktiv den 31 maj med en varning om att "tiden inte är inne nu för någon antisovjetisk kampanj". Dessa drag får någon mening bara inom ramen för ett sovjetiskt närmande, inte till de västallierade utan till Hitler.

Det bör hållas i minnet att Roberts inte tillmäter Stalins tal (eller Hitlers svar på det, som han förbigår med tystnad) någon som helst betydelse för att jämna väg för pakten. Ändå motsägs han fullständigt av dokumenten. På småtimmarna den 24 augusti, i samband med det firande som följde på att Stalin och Ribbentrop undertecknat pakten, utbringade Molotov "en skål för Stalin – som genom sitt tal i mars i år, och som blev väl mottaget i Tyskland – åstadkommit vändningen i de politiska relationerna". Väl mottaget i Tyskland – men inte av Roberts, som i stället ser det som ett försök att säkra en allians med västmakterna mot Hitler! (För att inte hamna på efterkälken utbringade också Stalin en skål: "Jag vet hur mycket den tyska nationen älskar sin Führer. Jag skulle därför vilja skåla för hans hälsa.")¹⁰ Detta är inte det enda dokument i detta sammanhang, som Roberts väljer att ignorera, eller, i andra fall, att vantolka.

Hack i häl på Stalins tal den 10 mars kom nazisternas invasion den 15 mars av återstoden av Tjeckoslovakien. Tre dagar senare överlämnade Litvinov en not till den tyske Moskva-ambassadören, där han vägrade erkänna den nazistiska ockupationen som i något som helst avseende laglig. Men den 17 april infann sig den sovjetiske ambassadören på det tyska utrikesministeriet i syfte att försäkra sig om fortsatt "fullföljande av vissa kontrakt om krigsmateriel med Skodaverken",¹¹ som, givetvis, låg i den av nazisterna ockuperade delen av Tjeckoslovakien. Rapporten talar om att nazisternas svar på denna begäran av Sovjet skulle ses som "ett test" på de tyska avsikterna gentemot Sovjetunionen. När vinken uppfattats gled samtalet över till frågan om möjligheterna till en kraftig förbättring av de tysk-sovjetiska relationerna. Merekalov gav sig nästan omedelbart av för att rapportera till Moskva. Hur behandlar Robert detta möte? Som väntat som ett rutinmässigt diplomatiskt möte och ett försök av den nye ambassadören att främja sin egen karriär (sid. 126-127). Han avstår också från att framhålla, att Sovjets begäran blev beviljad om leveranserna av krigsmateriel – knappast någon åtgärd av en regim som var inriktad på omedelbart krig med sin kund.

Nästa stora hinder för Roberts blir sparkandet av Litvinov. Den frågan faller honom mer än någon annan. Den 3 maj avskedades Litvinov, handelsresande för och, låt oss medge den möjligheten, kanske förespråkare för en provästlig, och därmed anti-nazistisk inriktning, från posten som Sovjetunionens utrikesminister. Roberts noterar (helt korrekt), att "i väst hade den vanligaste förklaringen varit att Litvinov (jude och motståndare till närmandet till Nazityskland) avlägsnades för att underlätta förhandlingarna med Hitler ..." (sid. 128).

⁹ *Ibid.*, sid. 8.

¹⁰ *Nazi-Soviet Relations*, sid. 76.

¹¹ *Ibid.*, sid. 1.

I likhet med många akademiker (och, bör det också sägas, marxister av olika inriktningar) lider Roberts av en inneboende aversion mot allt som är antingen vedertaget eller självklart. Det är otänkbart att sanningen kan vara så enkel. Ju mer fakta och den allmänna uppfattningen verkar peka i en riktning, desto större anledning att titta åt ett annat håll. Någonting som anses allmänt vedertaget och verkar självklart kan vara sant eller också inte vara det ... men huruvida det är sant eller inte har inte med någondera att göra. I brist på några verkliga belägg för att kunna tillbakavisa den ”vanliga” uppfattningen uppmanar Roberts oss att tro att avlägsnandet av Litvinov delvis var följden av en rutinmässig inre partiupprensning, på initiativ av Beria, och delvis också för att ”stuva om” (sic) inom den diplomatiska kåren i syfte att få fram ”en ny generation sovjetiska diplomater” (sid. 129). Som ”omstuvningen” inom Röda armén 1937 till exempel? Litvinov var bara lite mer lyckosam än sina kolleger och slapp undan med att placeras i husarrest. I den mån som bytet av Litvinov mot Molotov sände ut några signaler internationellt, säger Roberts, var de inte riktade till Hitler utan till de västallierade – ”det skulle öka trycket på fransmän och briter för att få till stånd en uppgörelse (sid. 130-131). Men inget anförs som skulle kunna antyda antingen att detta var avsikten, eller att de förmodade mottagarna också uppfattade det så. Snarare tvärtom.

Den 4 maj 1939 rapporterade den tyska ambassaden i Moskva följande hem till Berlin om det sensationella avskedandet av Litvinov, som betraktats – möjligen med fog – som den store fienden till Nazityskland inom den sovjetiska ledningen: ”Beslutet har uppenbarligen samband med att meningsskiljaktigheter uppstått i Kreml om Litvinovs förhandlingar” [med briter och fransmän – RB]. Sedan följer en hänvisning till Stalins tal den 10 mars och som avslutning följande kommentar: ”Molotov (ingen jude) anses vara ‘Stalins närmaste vän och medarbetare’. Utnämningen av honom sker uppenbarligen för att garantera att utrikespolitiken kommer att fortgå helt i enlighet med Stalins uppfattning.”¹² Redan nästa dag förstärkte Sovjetunionens chargé d'affaires i Berlin detta intryck i ett samtal med en tysk diplomat, varvid han undrade huruvida avskedandet av Litvinov ”skulle leda till någon förändring i vår [nazisternas] hållning gentemot Sovjetunionen”.¹³ En signal till Storbritannien och Frankrike? Jag finner det otroligt, att Roberts, som säkerligen läst detta dokument, väljer att förbigå det med tystnad för att i stället ägna sig åt sin helt ogrundade förklaring om en intern utrensning och förnyad satsning på en allians med västmakterna.

Riktmärket anges redan på den allra första sidan i boken, då läsaren blir ombedd att godta dess axiom att Stalinregimen fram till paktens varit ”bålverket för anti-fascismen”. Som bevis på Kremls roll som ”motståndsfästet mot fascism och militarism” nämner han sovjetiska vapenleveranser till Spanien och stöd till sanktionerna mot Italien (sid. 44) och bortser då, i det senare fallet, från att Stalin fortsatte att leverera olja till Mussolini under hela den tid dennes invasion av Etiopien och interventionen i Spanien pågick. Även andra bedömningar kräver verkligen kommentarer.

På sidan 77 får vi veta att Stalins politik i Spanien ”var otvetydigt inriktad på seger för den republikanska sidan” och att det skulle handla om ”närmast rena fantasier” att tillskriva den några ”lömska, machiavelliska motiv”. För att kunna hålla sig flytande här klumpar Roberts samman styrkor från Sovjetunionen och de Internationella brigaderna till totalt 40 000 man (sid. 78) och utplånar därmed den avgörande skillnaden mellan de stridande som tillhörde brigaderna och den lilla, och ur militär synvinkel närmast symboliska, insatsen av sovjetisk personal, som av Stalin direkt förbjudits att ägna sig åt något annat än rådgivning och utbildning åt de republikanska styrkorna. Det pris Republiken fick betala för Stalins hjälp är så väl dokumenterat att man bara kan gapa över kommentaren, på sidan 79, att frånsett NKVD:s

¹² *Ibid.*, sid. 2-3.

¹³ *Ibid.*, sid. 3.

terror var Stalins agerande i Spanien ”en annars hedervärd episod” i den sovjetiska utrikespolitiken före andra världskriget.

I ett enfaldigt avsnitt (på mindre än två sidor) om Kominterns reaktion på pakten framställs den nya linjen som ”defaitistisk” (sid. 175). Detta gällde (fastän inte i klassisk leninistisk mening) bara de länder, som fortfarande stred mot Nazityskland, där linjen gick ut på att få till stånd fred på de villkor Stalin och Hitler tillsammans lagt fram i oktober 1939, men däremot inte i de länder som redan erövrats av nazisterna. Där spelade Komintern en Quisling-roll och lånade ut sig till Hitler i konkurrens med närproducerade nazistiska förrädare. Den politiken ledde till några märkliga inledande framgångar, främst i Belgien och Norge.¹⁴

I själva Tyskland tillämpades en tredje politik, som gick ut på en tunt draperad och ytterst skamlig ”defensism” tillsammans med krav på att anti-nazistiska motståndare till pakten skulle anges för Gestapo. Det behöver inte påpekas att denna linje drevs under den säkerhet som det neutrala Sverige kunde erbjuda. Med Walter Ulbrichts odödliga ord, ”om Tyskland skulle erövrats [av Storbritannien och Frankrike] skulle de tyska arbetarna behandlas på samma sätt” som arbetarna i dessa länder – dvs ”arbetarpressen skulle tystas och koncentrationsläger upprättas”,¹⁵ där slutsatsen var att de tyska arbetarna genom att försvara Tredje riket mot de västallierade kunde förhindra införande av censur och upprättande av koncentrationsläger i hemlandet (i själva verket var det Hitlers nederlag som ledde till att de avskaffades, åtminstone i västzonen. I öst fortsatte allt som vanligt). Av alla stalinistiska yttranden måste detta rangordnas inte bara som det mest trolösa utan också som det mest enfaldiga. Roberts oförmåga att upptäcka eller få någon ordning på sådana nyanser antyder att Komintern är främmande mark för honom. Men det är också ett val av stalinistiskt snitt.

På sidan 189 låter han oss utan att röra en min få veta att i de baltiska staterna ”hölls val till nya folkförsamlingar, som den 21 juli röstade för att ansöka om anslutning till Sovjetunionen, en önskan som också beviljades av högsta sovjet i början av augusti” och där han bara glömmer att tillägga att i samtliga fall var beslutet enhälligt. Inget sägs om de otäcka deportationer och utrotningar, som Stalin verkställde i de områden som hans nazistiska allierade överlätit till honom och där offren kan räknas i miljoner. NKVD:s terror var i själva verket så förfärlig att det finns exempel på hur judar som flytt från nazizonen flydde, eller drevs tillbaka, till en nästan säker död med hjälp av stalinistiska pogromer (se exempelvis *Nazi-Soviet Relations*, sid. 128).

Behandlingen av Stalins militära stöd till Hitler under pakten är likaledes mycket ofullständig och fyller nätt och jämt en sida. Vad som nämns är att en radiostation i Minsk hjälpte tyska flygplan att hitta mål i samband med angreppet mot Polen från den 1 september, men inte det gemensamma nazi-sovjetiska högkvarter som fanns i Bialystok och som samordnade det slutliga krossandet av det väpnade motståndet i Polen sedan Stalin huggit det i ryggen den 17 september.¹⁶ Välkänt är att Stalin gav Hitler ryggen fri på östfronten, vilket gjorde det möjligt att riskfritt slå till i väst mot Skandinavien, Belgien, Nederländerna och Frankrike (något som Roberts dock inte utvärderar). Men Stalin gav också Hitler direkt och aktivt militärt stöd. Tyska krigsfartyg utrustades på sovjetiska varv (främst Murmansk) och tilläts ta sig till Stilla havet via den sommaröppna Nordostpassagen för att angripa allierad sjöfart.¹⁷ I ett avgörande ögonblick under nazisternas landstigning i Norge (april 1940) anlände en tysk tanker från Murmansk lastad med sovjetisk olja för att fylla på bränsle åt Hitlers krigsfartyg och landstig-

¹⁴ Se F Borkenau, *European Communism*, Faber and Faber, 1953, sid. 253-257. [Se [Komintern om Andra världskriget \(1939-1941\)](#) för en samling officiella Komintern-dokument under paktens period, samt [Kommunisterna och Andra världskriget 1939-40](#) med texter från den svenska kommunistiska pressen]

¹⁵ Citerat i *a.a.*, sid. 249.

¹⁶ Rossi, *a.a.*, sid. 60.

¹⁷ *Ibid.*, sid. 96.

ningsfarkoster.¹⁸ Och till detta kommer de omfattande, i vissa fall outhärliga, leveranserna av råvaror och bränsle till den nazistiska krigsmaskinen ända fram till invasionen av Sovjetunionen den 22 juni 1941.

Jag måste erkänna, att det är något av ett mysterium varför Roberts skrivit en så märklig bok. Allt som med säkerhet kan sägas är att han valt att följa en annan väg än den som ett omfattande bevismaterial pekar ut och som han haft till sitt förfogande. Jag blev övertygad om detta efter att ha läst hans recension, i *The Independent* nära ett år efter att boken om pakten utkom, av en ny sovjetisk biografi om Maxim Litvinov. Givetvis ges utrensningen den 3 maj stort utrymme i recensionen. Men än en gång kan inte Roberts tänka sig att Litvinovs fall kunde ha haft något att göra med förändringarna av Stalins politik gentemot Nazityskland. ”Problemet med den uppfattningen är att Sovjets politik gentemot Nazityskland inte förändrades förrän under den sommaren.” Än en gång förutsätter han vad han borde bevisa. Han påtvingar fakta sina egna åsikter i stället för att utgå från dem. Berias ande återropas åter som förklaring till att hela Litvinovs diplomatiska team försvann (var har vi hört det förut?) Och beträffande Litvinovs efterträdare Molotov heter det att ”dennes fullföljande av Litvinovs allianspolitik med väst var så framgångsrik att i augusti hade Sovjetunionen inlett förhandlingar om en militär pakt med Storbritannien och Frankrike. Först när dessa misslyckades fick Stalin vända sig till Hitler.”

Detta är, kort och gott, inte sant. Dessa förhandlingar inleddes i Moskva den 12 augusti. Så även om vi skulle gå med på Roberts argument att pakten föddes senare än alla källor uppger, och att först ”under de två första veckorna i augusti började den sovjetiska utrikespolitiken genomgå någon nämnvärd förändring till förmån för en uppgörelse med Tyskland” (sid. 151) återstår att förklara hur det kom sig att samtidigt som krigsminister Vorosjilov förde dessa ”framgångsrika” förhandlingar med brittiska och franska militära ledare i Moskva höll en än mer framgångsrik Ribbentrop på att förbereda sig för att flyga till Kreml för att underteckna sin pakt med Stalin.¹⁹

Kan det inte vara så enkelt att Stalins lek med Storbritannien och Frankrike var ett sätt att dölja (och en sporre för Hitler) att hans pakt med nazisterna gick mot fullbordan? Trotskij ansåg definitivt så vara fallet och inget i denna bok kan övertyga mig om att han hade fel.

Så långt tillbaka som när nazisterna var på väg till makten betecknade Trotskij Stalins samarbete med nazisterna vid exempelvis den röd-bruna folkomröstningen i Preussen 1931²⁰ som tecken på att Kremels utrikespolitik gick ut på att ”hålla den tysk-fransk antagonism levande”.²¹ När frågan om Stalins Tysklandspolitik kom upp under Deweykommissionens undersökning 1937 av Moskvarättegångarna (helt begripligt med tanke på de stalinistiska anklagelserna om att Trotskij var en nazistisk agent), erinrade Trotskij om hur *Izvestija* hälsat Hitlers nazistiska regim i Tyskland. ”Sovjetunionen är den enda stat, som inte livnär sig på fientliga känslor mot Tyskland ...” Det var Hitler som avvisade Stalin, inte tvärtom.²² Pressad på denna punkt framhärade Trotskij i att ”Stalin uttalade, och detta upprepades i pressen, att ’vi aldrig motsatt oss den nazistiska rörelsen i Tyskland’ ...”²³ Man bör ha klart för sig att alla dessa kommentarer gjordes under folkfrontspolitikens höjdpunkt, då Litvinovs provästliga politik tycktes dominera. De pekar på att Trotskij vid den tiden var så gott som ensam bland seriösa bedömare (och till och med idag med historiker som Roberts, som borde veta bättre

¹⁸ D Irvine, *Hitler's War*, Macmillan, 1985, sid. 98.

¹⁹ Om Stalins dubbelspel, se: Rossi, a.a., sid. 37-38, *Documents on Polish-Soviet Relations*, vol. 1, London 1961; Wollenberg, a.a., sid. 290-292.

²⁰ Se Black, a.a., för detaljer och bakgrund.

²¹ *Documents of the Fourth International*, Pathfinder, 1973, sid. 25.

²² [The Case of Leon Trotsky](#), Merit, 1968, sid. 293.

²³ *Ibid.*, sid. 311.

med tanke på tillgången till arkiv och den visdom möjligheten att titta i backspegeln lär ge) om att aldrig ta särskilt allvarligt på Stalins politik med ”kollektiv säkerhet” gentemot Nazityskland, utan i stället förlöjliga den som ”livlös fiktion” och som, till och med före Münchenöverenskommelsen, förutsåg att ”vi kan nu med säkerhet förvänta oss att den sovjetiska diplomatin kommer att söka ett närmande till Hitler ...”.²⁴

Trotsky gick vidare med denna föraning (för han saknade alla former av direkta bevis) med att den 6 mars 1939 ställa frågan om huruvida en stalinistisk bojkott av en anti-nazistisk demonstration i New York bara handlade om ”konservativ dumhet och hat mot Fjärde internationalen” (för bland dem som ställt sig bakom protesten fanns trotskisterna i Socialist Workers Party) eller tecken på att order kommit från Moskva om ”att hålla tyst för att inte störa förhandlingarna mellan Moskvas och Berlins diplomater. Denna förmodan är ingalunda långsökt. Den kommer att bekräftas under närmaste veckorna ...”²⁵ I själva verket tog det bara fyra dagar, för den 10 mars kom Stalin med sin första offentliga signal till Berlin. Redan dagen därpå betecknade Trotskijs ”kastanjetalet” som ett tecken på Stalins ”nya gir mot reaktionen”. Medan Trotsky fortfarande var osäker på tempot i och utsikterna för denna nya inriktning drog han ändå slutsatsen att bara det sagda tydde på att ”Stalin förbereder sig för att leka med Hitler”.²⁶ Och detta vid en tidpunkt då de västallierade, som blivit oroliga på grund av konsekvenserna av deras kapitulation i München, börjat uppvakta Stalin!

Även här avviker Trotskijs bedömning fullständigt från Roberts´ (för att inte tala om alla stalinister och vänsterinriktade historiker och kommentatorer): ”I dag satsar den brittiska regeringen allt på att få till stånd ett avtal med Moskva – mot Tyskland.” Hitler, som fruktade inringning och ett eventuellt krig på alla fronter, hade också blicken riktad mot Kreml för att få garantier. Vad beträffar Stalin hade denne ”från den nationalsocialistiska regimens första dag systematiskt och ständigt visat att han var redo till vänskap med Hitler”.²⁷ Bara när han stötte på motstånd gick Stalin över till ”kollektiv säkerhet” och dess politiska motsvarighet, folkfronten. Men till och med då gick det att upptäcka ”mer förtroliga tonfall avsedda för öronen i Berchtesgaden ...”. I jakten på samarbetspartners var det följaktligen så att ”om Hitler slutligen svarar på Moskvas diplomatiska trevare kommer Chamberlain att snävas av [...] Stalin kommer att underteckna ett avtal med England bara om han blivit övertygad om att en uppgörelse med Hitler inte kan komma på fråga.”²⁸

Hela Roberts´ bok är uppbyggd kring den motsatta tesen; att Stalin vände sig till Hitler på grund av att han kände sig sviken av London och Paris.

När pakten väl undertecknats fördömdes den kraftfullt av Trotsky. Han kunde inte hitta någon av de förtjänster en del av hans sentida epigoner lyckats upptäcka. Kreml ”hade valt status quo med Hitler som sin bundsförvant” i stället för någon som helst framryckning för arbetarrörelsen. Vad beträffar den hastigt kasserade ”Folkfronten” hade den inte visat sig vara något annat än ”dålig komedi”. Trots att han inte kände till de hemliga delarna av pakten förutsade han helt korrekt att ”i utbyte mot Polen kommer Hitler att ge Moskva fria händer i de baltiska staterna”.²⁹ Och med tanke på sina tidigare och upprepade uttalanden i frågan hade han förvisso rätt att framhålla att ”sedan 1933 har jag visat och bevisat i världspressen att Stalin är ute efter en uppgörelse med Hitler”.

²⁴ L D Trotsky, *Writings of Leon Trotsky 1938-1939*, Pathfinder, 1974, sid. 29. Citerade artikeln i svensk översättning: [Efter Tjeckoslovakiens sammanbrott kommer Stalin att försöka nå en överenskommelse med Hitler](#)

²⁵ *Ibid.*, sid. 203. [Vad ligger bakom Stalins försök att nå en överenskommelse med Hitler?](#)

²⁶ *Ibid.*, sid. 216-219. [Stalins kapitulation](#)

²⁷ *Ibid.*, sid. 350. ”The Riddle of the USSR”

²⁸ *Ibid.*, sid. 350-355.

²⁹ L D Trotsky, *Writings of Leon Trotsky 1939-40*, Pathfinder, 1973, sid. 76-77. ”Stalin – Hitler’s Quartermaster”

Trotskyj viftade undan dem som försökte hitta ursäkter för Stalins ”förräderi” (och märkligt nog är de i gång också idag) och fördömde paktens som ”Stalins kapitulation inför fascistisk imperialism i syfte att slå vakt om sovjetisk oligarki”. Inte, det bör noteras, ”revolutionens landvinningar”. Paktens enda ”förtjänst” var att ”den genom att avslöja sanningen också knäckte ryggen på Komintern”.³⁰ Trotskyj ansåg att uppfattningen att Stalins erövring av mark utgjorde en utmaning mot Hitler vara ”fullständigt absurd”. (Dämpade ekon av detta argument kan fortfarande höras i trotskistiska publikationer). ”Det är mycket mer troligt att Hitler själv gav Stalin idén att ockupera östra Polen och lägga vantarna på de baltiska staterna.” Dokumenten visar att Trotskyj där hade fullständigt rätt, vilket också är fallet beträffande Stalins ”skamliga krig” mot Finland.³¹

Slutligen förutsåg Trotskyj – också här mot dagens ”progressiva uppfattningar” – att Stalins diplomati ingalunda hade avvärjt Hitlers länge annonserade korståg mot Sovjetunionen, utan i stället gjort det möjligt för honom att undanröja den polska ”buffert”, som skyddade Ryssland mot en nazistisk invasion.³² Kanske beror svårigheten att förstå varför Stalin ingick en allians med Hitler på antagandet att hans motiv var helt och hållet politiska. I sin ofullbordade biografi över Stalin hävdar Trotskyj att ”Stalins union med Hitler tillfredsställde hans längtan efter hämnd [...] Han fann stor nöje i att i hemlighet förhandla med nazisterna samtidigt som han till synes öppet förhandlade med de vänskapliga delegationerna från England och Frankrike [...] Han är tragiskt småskuren”.³³ (Lenin upptäckte också – förvånansvärt sent för någon normalt så slug – att illvilja var en av drivfjädrarna för hans generalsekreterare).

Återvänder man till Trotskyjs artiklar om de tysk-sovjetiska relationerna går det inte att låta bli att imponeras av hur hans steg-för-steg-analyser av händelserna, inte bara i grova drag utan ofta in i minsta detalj, bekräftats av det arkivmaterial, vilket han, till skillnad från Roberts, omöjligt kunde ha haft tillgång till. Man kan bara undra över vad han kunde ha åstadkommit om han haft det.

Översättning: Björn Erik Rosin

Lästips – mer om ”Molotov-Ribbentrop-pakten”

Milton Alvin: [Kan Stalins pakt med Hitler försvaras?](#)

Winston S. Churchill: [Om Molotov-Ribbentrop-pakten](#)

Anders Hagström: [Molotov-Ribbentrop-pakten](#)

William L. Shirer: [Sovjetunionen, Tyskland och Andra världskrigets inledning](#)

Se även Deutschers redogörelse och analys av Stalins tal vid 18:e partikongressen (som nämns ovan), i kapitel 11, ”Utrikespolitiken och Komintern II (1934-41)”, av Deutschers [Stalin](#)-biografi (se särskilt s. 254-6 i nätversionen)

Mera om Geoffrey Roberts, se debatten mellan G Roberts och R Blackburn i [Brittiska kommunistpartiet om ”Trotskyjs bidrag till marxismen”](#) (som även innehåller en inledning där Roberts politiska bakgrund och utveckling redovisas).

³⁰ *Ibid.*, sid. 81-83. [Alliansen mellan Tyskland och Sovjetunionen](#)

³¹ *Ibid.*, sid. 113, 116. ”The Twin-stars...”

³² *Ibid.*, sid. 79, 97.

³³ L D Trotskyj, *Stalin*, London, 1947, sid. 415. [Stalin del 2](#)